

İlk Dönem İslâm Tarihinde Deniz Seferleri ve Donanma

(Naval Expeditions and Navy in The First Period of Islamic History)

Mustafa ÇAVUŞOĞLU

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı Assist. Prof., Ministry of National Education
Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL Mahmut Sami Ramazanoğlu High School
İslam Tarihi Anabilim Dalı Department of İslamic History
Konya | Türkiye Konya | Türkiye
mustafacvs1969@gmail.com orcid.org/0000-0003-4121-1974

Makale Bilgisi

Makale Türü | Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi | 02/Ekim/2023
Kabul Tarihi | 14/Aralık /2023
Yayın Tarihi | 31/Aralık/2023

Article Information

Article Types | Research Article
Received | 02/Ekim/2023
Accepted | 14/December/2023
Published | 31/December/2023

Bu makale İlk Dönem İslâm Tarihinde Denizcilik ve Deniz Seferleri adlı doktora tezinden üretilmiştir. Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2023.

This article, was produced from the doctoral thesis Necmettin Erbakan University, 2023.

Atıf | Cite as:

ÇAVUŞOĞLU, Mustafa. "İlk Dönem İslâm Tarihinde Denizcilik ve Deniz Seferleri[Naval Expeditions and Navy in The First Period of Islamic History]". Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat 11/2 (Aralık | December 2023), 552-574.

[https:// DOI: 10.51450/ilmiyat.1369862](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1369862)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Naval Expeditions and Navy in The First Period of Islamic History

Abstract: Allah Almighty provided people with information from time to time about the seas during the 23-year period when the Holy Quran was revealed. In addition to the Holy Quran, there are hadiths about the seas from the Prophet. The encouragement of the Quran and the Prophet to the seas led Muslims to the seas, and caused the Islamic conquests, which started on land during Khulafa Rashideen, to continue at sea. However, before the conquests, the first attempts of maritime activities in Islamic history were made by the Prophet, gaining momentum during the Khulafa Rashideen period. As a result of the conquest movements that took place after the Khulafa Rashideen encouraged Muslims to jihad, the borders of the state, whose center was Medina, exceeded the Arabian Peninsula. Muslims, who started conquests by land, supported these expeditions with the navy. Thus, the region from Maghreb to Amu Darya became Islamic territory, and the east of the Mediterranean was included in the state's borders within approximately fifty years. The conquest of Cyprus and the Arwād Islands during the reign of Uthmān (23-35/644-656), the expeditions to some islands such as Sicily and Rhodes, and then the Battle of Dhāt al-Sawārī not only brought the military activities of Muslims in the Mediterranean to their peak but also laid the groundwork for the Istanbul expeditions. However, during the siege of Istanbul, apart from the influence of the human factor, natural conditions such as cold, greige fire that continued to burn with the added water, the decrease in the morale of the army due to hunger, the impassable walls of Istanbul left the sieges of Istanbul inconclusive, and the conquest never took place. During these voyages, Muslims transferred the technical knowledge of Byzantine and Indian ships and improved maritime depending on ship technology. On the one hand, they gave unique names to the ships they built, and on the other hand, they made significant contributions to later maritime by adapting them to their own cultural structures. Muslims' activities at sea, along with technical developments in shipping, ended the economic dominance and military superiority of the Sassanid and Byzantine empires, the superpowers of the period, in the vast region extending from the Red Sea to the Indian Ocean. Despite this, the failure of Muslims to come to the Mediterranean and settle on the conquered islands, the failure to follow maritime developments, and the consequent failure to renew the shipyards had a negative impact on the demand for maritime. For this reason, Muslims' dominance over the lands they gained despite difficulties ended after a short time. Muslims, who migrated to Abyssinia with rented ships during the time of the Prophet, dominated the Eastern Mediterranean with the conquest of Cyprus during the Khulafa Rashideen, and the Islamic navy they built according to Arab culture greatly impacted this. Since ancient times, Byzantium has dominated a wide geography for centuries thanks to its maritime superiority. Muslim Arabs had control over the seas, one of the determining factors of their sovereignty, for a short time but could not maintain it. The aim of this study is to reveal the military and maritime activities of early Muslims. Accordingly, the conquests in the Mediterranean, which are thought to have started in the Umayyad Period, were created during Caliph Uthmān's reign. It has been determined that this operation was not limited to the conquest of Cyprus and the Battle of Dhāt al-Sawārī. In addition, the research showed that not only the Hejaz 'Arabs were seafarers, but also the Arabs living on the southern and eastern coasts of the Arabian Peninsula traded with the Far Eastern states even centuries before Christ. The narrations were analyzed and conveyed in the research examining the maritime activities from the Prophet to the collapse of the Umayyads.

Keywords: Islamic History, Prophet, Khulafa Rashideen, Umayyads, Navy, Naval Expeditions.

İlk Dönem İslâm Tarihinde Deniz Seferleri ve Donanma

Öz: Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'in vahyedildiği 23 yıllık süre zarfında zaman zaman insanlara denizlerle ilgili bilgiler sunmuştur. Kur'an-ı Kerîm yanında Hz. Peygamber'den de denizlerle ilgili hadisler vârid olmuştur. Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in denizlere teşvik etmesi Müslümanları denizlere yönlendirmiş ve bu teşvik Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde karadan başlayan İslâm fetihlerinin, denizden de devam etmesine sebep olmuştur. Ancak fetihlerden önce İslâm tarihinde denizcilik faaliyetlerinin ilk denemeleri Hz. Peygamber döneminde başlamış, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ise hız kazanmıştır. Hulefâ-yi Râşidîn'in Müslümanları cihada teşvik etmesinin ardından gerçekleşen fetih hareketleri neticesinde merkezi Medine olan devletin sınırları Arap Yarımadası'nı aşmıştır. Fetihlere karadan başlayan Müslümanlar donanma ile bu seferleri desteklemiştir. Böylece İfrîkiye'den Ceyhun Nehri'ne kadar olan bölge İslâm toprağı haline gelmiş ve Akdeniz'in doğusu yaklaşık elli yıllık bir zaman içerisinde devlet sınırlarına dâhil olmuştur. Hz. Osman (23-35/644-656) döneminde Kıbrıs ve Ervâd Adaları'nın fethi, Sicilya ve Rodos gibi bazı adalara düzenlenen seferler ve ardından Zâtüssavârî Savaşı, Akdeniz Havzası'nda Müslümanları askerî bakımdan güçlü bir devlet haline getirirken, aynı zamanda İstanbul seferlerinin de zeminini hazırlamıştır. Ancak İstanbul kuşatmaları esnasında insan unsurunun etkisi dışında soğuk gibi doğal şartlar, üzerine ilave edilen su ile yanmaya devam eden grejuva ateşi, açlık sebebiyle ordunun moralinin düşmesi, geçit vermeyen İstanbul surları muhasaraları sonuçsuz bırakmış, İstanbul'un fethi bir türlü gerçekleşmemiştir. Müslümanlar bu seferler sırasında Bizans ve Hint gemilerinin teknik birikimini transfer etmiş, gemi teknolojisine bağlı olarak denizciliği geliştirmişlerdir. Bir yandan inşa ettikleri gemilere özgün isimler verirken diğer yandan kendi kültürel yapılarına uyarlayarak sonraki dönem denizciliğine büyük katkılar sunmuşlardır. Müslümanların gemicilik alanındaki teknik gelişmeler ile birlikte denizlerdeki faaliyetleri, dönemin süper gücü Sâsânî ve Bizans imparatorluklarının Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na uzanan geniş bölgedeki ekonomik hâkimiyetine ve askerî üstünlüğüne son vermiştir. Buna rağmen, Müslümanların Akdeniz'e gelerek fethedilen adalara yerleşmemesi, denizcilikle ilgili gelişmelerin takip edilmemesi ve buna bağlı olarak tersanelerin yenilenmemesi denizciliğe duyulan rağbeti olumsuz etkilemiştir. Bu yüzden Müslümanların güçlülere rağmen elde ettikleri topraklar üzerindeki hâkimiyetleri kısa süre sonra sona ermiştir. Hz. Peygamber zamanında Habeşistan'a kiralık gemilerle hicret eden Müslümanlar, Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde Kıbrıs fethiyle Doğu Akdeniz'e hükmetmiş, bunda Arap kültürüne göre inşa ettikleri İslâm donanmasının büyük etkisi olmuştur. Antik Çağ'dan bu yana denizcilik konusundaki üstünlüğü sayesinde Bizans, asırlar boyu geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Egemenliğinin belirleyici unsurlarından biri olan denizlerdeki hâkimiyetine Müslüman Araplar kısa süreliğine sahip olmuş, ancak bunun devamını getirememiştir. Bu çalışmanın amacı, ilk dönem Müslümanlarının askerî anlamda denizcilik faaliyetlerini ortaya koymaktır. Buna göre Emevîler Dönemi'nde başladığı zannedilen Akdeniz Havzası'ndaki fetihlere Hz. Osman döneminde başladığı, bu hareketin sadece Kıbrıs fethi ve Zâtüssavârî Savaşı ile sınırlı olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma ile sadece Hicaz Araplarının denizci olmadığı, buna mukabil Arap Yarımadası'nın güney ve doğu kıyısında yaşayan Arapların milattan önceki asırlarda dahi Uzak Doğu devletleriyle ticaret yaptıkları görülmüştür. Hz. Peygamber'den Emevîler'in çöküşüne kadar olan denizcilik faaliyetlerini inceleyen araştırmada rivayetler analiz edilerek aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Donanma, Deniz Seferleri.

Giriş

Ülkemizde ilk dönem İslâm tarihinde denizcilik konusunda çalışılmış makaleler,¹ yüksek lisans tezleri² ve doktora³ araştırmaları mevcuttur. İsmi zikredilen bu araştırmalarda inceleme alanları belli zaman dilimlerini kapsadığı için konu başlıkları ve muhtevaları oldukça sınırlı tutulmuştur. “İlk Dönem İslâm Tarihinde Deniz Seferleri ve Donanma” isimli bu çalışmada konular, kaynaklardaki veriler çerçevesinde eksiksiz aktarılmaya çalışılmış, Hz. Peygamber Dönemi’nden Emevîler’in yıkılışına kadar olan zaman dilimi bir bütün olarak ele alınmıştır. Araştırmamızın konusu ise deniz seferleri, seferlerde kullanılan gemiler ve donanmada görevli rütbelilerle sınırlı tutulmuştur. Bahsi geçen araştırmalardan Memlük ve Endülüs donanmaları incelenmiş ve bu incelenen dönem, tarihi itibarıyla çalışmamızın sınırları dışında kalmıştır. Kızıldeniz’de Denizcilik, isimli araştırmada, dört yüz yıllık bir zaman dilimi incelemiş, bu çalışma ilk dönem denizcilikle ilgili faaliyetler noktasında araştırmamıza katkı sunmuştur.

Arap Yarımadası’nın güney bölgeleri hariç topraklarının büyük çoğunluğunda iklim sebebiyle kuraklık hâkimdir. Bu yüzden bölgede tarım yapılamamış, bu durum Hicaz Araplarını kara ticaretiyle uğraşmaya zorlamıştır. Verimli topraklara sahip Güneyli Araplar şehir hayatıyla birlikte güçlü bir ticaret ve bunun yanında tarımla uğraşmıştır. Cahiliye Döneminde Araplar, bölgedeki ticarete söz sahibiydi. Antik Çağda dahi Uzak Doğu ile ticarî ilişkilerde, Arapların etkin oldukları bildirilmiştir.⁴ Klasik İslâm tarihi kaynakları Arap Yarımadası’nın Hicaz bölgesindeki denizcilik faaliyetleri hakkında bilgi vermemiştir. Fakat Uzak Doğu ile Güney Arabistan arasındaki ticarî hareketlilik, Arap Yarımadası’nın güneyinde denizcilik faaliyetlerinin yapıldığına işaret etmektedir.⁵

Maîn Devleti, milattan önce 1400-700⁶ yılları arasında Güney Arabistan’da kurulmuş en eski Arap Devleti’dir. Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi kıyılarında hâkimiyet kuran Maîn Devleti’nin, varlığı ve sürekliliği deniz ticaretine bağlanmıştır.⁷ Maîn Devleti’ni Sebe ve Himyer

¹ Hakan Özkaya, “İlk İslâm Donanması ve Hz. Osman’ın Rolü”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Journal of Turkish Researches Institute* 69 (2020), 485-498; Murat Öztürk, “İhtiyat mı? Korku mu?” Hz. Ömer’in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı”, *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 72 (2020), 21-43.

² Özcan Canbey, *Emevîler Döneminde İslâm Donanması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986), 1-87; Erşahin Ahmet Ayhün, *İslâm’ın İlk Yıllarından Emevîler’in Sonuna Kadar Deniz Seferleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 1-62.

³ Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz’de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII-XI Yüzyıllar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 1-712; Burak Gani Erol, *Memlük Deniz Kuvvetleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 1-277; Muhammet Talha Özbey, *Geç Dönem Ortaçağ’da (1300-1500) Akdeniz Gemicilik Geleneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 1-325; Mehmet Çiftçi, *Endülüs Emevî Devletinde Donanma (711-1031)* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 1-225.

⁴ Suâd Mâhir, *el-Bahriyye fi Mısri’l-İslâmiyye ve âsârüha’l-bâkiyye* (b.y: Dâru’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1967), 59.

⁵ Ahmed Muhtâr el-‘Abbâdî - Abdülazîz Sâlim, *Târîhu’l-bahriyyeti’l-İslâmiyye fi’l-Mağrib ve’l-Endelüs* (Beyrût-Lübân: Dâru’n-Nehdati’l Arabiyye, 1969), 13-14.

⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi’l-‘Arab kable’l-İslâm* (Bağdâd: Câmiatü Bağdâd, 1993), 2/73.

⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi’l-‘Arab*, 2/73.

Devletleri takip etmiş, bu devletler de tıpkı Maîn Devleti gibi ticaretle uğraşmıştır.⁸ Sebe ve Himyer devletlerinin, Uzak Doğu ile güçlü ticarî ilişkiler kurdukları bildirilmiştir.⁹

Hicaz bölgesinde de ticarî hayat, Güney Arabistan'da olduğu gibi yegâne gelir kaynağı olmuştur. Velîd b. Muğîre (öl. 1/622), Ümeyye b. Halef (öl. 2/624) ve Ebû Süfyân (öl. 31/651-652) gibi bazı tüccarlar zamanın şartlarına göre ticaretle büyük servet sahibi olmuşlardır.¹⁰ Allah Resûlü'nün Şam'a nübüvvetten önce ticarî maksatlı seyahat ettiği bildirilmiş,¹¹ hatta Bahreyn¹² ve Yemen'e dahi seyahat etmiş olma ihtimalinin olduğu belirtilmiştir.¹³ Hz. Ebû Bekir (11-13/632-634) ve Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Yemen'e, Suriye'ye ve İran'a, Amr b. el-Âs'ın (öl. 43/664) Mısır'a, Kureyş'in önde gelen ailelerine mensup tüccarların Suriye'nin kuzeyine kadar gittikleri söylenmiştir.¹⁴ Bu konuda Ebû Süfyân'ın, Belkâ yakınlarında bir mülk edindiği bildirilmiştir.¹⁵ Hicaz bölgesindeki tüm bu ticarî hareketlilik denizden ziyade karada gerçekleşmiştir.

Hicaz Arapları, denizci bir millet olmadıkları için çoğu zaman gemilerle seyahatten kaçınmıştır. Denizci olmayan ilk muhacirler de bu yüzden Habeşistan'a hicret ederken Habeş ticaret gemileriyle seyahat etmek zorunda kalmıştır.¹⁶ İslâm öncesinde Hicaz bölgesinde yaşayan Arapların denizcilik faaliyetlerine ilgisizliği; Hicaz'ın büyük bir kısmının Kum denizinden meydana gelmesi, askerî ya da sivil amaçlı gemi imal edecek tersanelerin bulunmayışı, bölgede gemi inşasında kullanılacak ahşap malzemenin azlığı gibi nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu yüzden Hicaz Arapları, denizlerde hem sivil hem askerî faaliyetlerden kaçınmak zorunda kalmıştır. Bu kaçışın sebepleri arasında Kızıldeniz'de gemilerin ulaşımını zorlaştıran resif¹⁷ ve kayalardan bahsetmek mümkündür.¹⁸

Nüzûl sırasında Kur'an-ı Kerîm, insanlara deniz ve içeriği ile ilgili farklı bilgiler sunmuştur. Âyetlerin bazılarında Allah'ın varlığına, birliğine işaret edilmiş,¹⁹ bazen de insanogluna meydan

⁸ Corcî Zeydân, *İslâm Uygarlığı Tarihi*, çev. Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 1/265.

⁹ 'Abbâdî - Sâlim, *Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye*, 13-14.

¹⁰ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 141-142.

¹¹ Ali b. Burhâneddin el-Halebî, *İnsânü'l-uyûn fi sîret-i emîni'l-me'mûn*, thk. Seyyid Ahmed ez-Zeynî Dahlân (Mısır: Matbaatü Muhammed Efendi Mustafa, ts.), 1/110-112.

¹² Muhammed Hamîdullah, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", çev. Abdullah Aydın, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 332-337.

¹³ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991), 1/57; Hamîdullah, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", 332.

¹⁴ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/56; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, 141-142.

¹⁵ Hüseyin Mûnis, *Târîhu'l-müslimîn fi'l-bahri'l-mütevassıt: el-evdâ'u's-siyâsiyye ve'l-iktisâdiyye ve'l-ictimâ'iyye* (Kâhire: Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1991), 44.

¹⁶ Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-'Arab*, 7/244.

¹⁷ Yüzeye yakın kayalar anlamında kullanılır. bk. İsmail Parlatır vd., *TDK Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), "Resif", 2/1856.

¹⁸ 'Abbâdî - Sâlim, *Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye*, 14.

¹⁹ el-Furkân, 25/53; en-Neml 27/61; el-Lokmân, 31/31; eş-Şûra, 42/32-34.

okunmuştur.²⁰ Bazı ayetlerde deniz ve deniz araçlarının insan hayatını kolaylaştırması ile ilgi bilgi verilmiştir.²¹ Bazılarında da insanlığın istifadesine sunulan denizlerdeki nimetlerden bahsedilmiş ve bu sebeple insanlardan Allah'a şükretmeleri istenmiştir.²² Buna ilave olarak denizlerin durumuna atıflar yapılmış ve kıyamet sahneleri anlatılmıştır.²³

Denizcilik hakkında Hz. Peygamber'den denizlerde seyahat etmek,²⁴ deniz yoluyla elde edilen kazanç,²⁵ abdest alma konusunda deniz suyunu kullanma²⁶ ve deniz ürünlerinin mubah oluşuyla ilgili sözler varid olmuştur.²⁷ Bunun yanında Hz. Peygamber'in deniz savaşları ve deniz şehitleri hakkında da beyanları mevcuttur. Allah Resûlü, denizde şehit olan birinin karada şehit olan birine göre iki kat sevap alacağını,²⁸ aynı zamanda deniz muharebesinin on kara muharebesine eşit olacağını ifade etmiştir.²⁹ Bu ifadeler kısa vadede Müslümanların denizcilikle ilgilenmelerine neden olmuş, Hz. Peygamber'in vefatından kısa süre sonra müslümanların denizcilikte uzmanlaşıp askerî deniz seferleri düzenlemelerinin yolunu açmıştır.

Araştırmanın amacı, ilk dönem Müslümanlarının askerî anlamda denizcilik faaliyetlerini incelemektir. Çalışma, Hz. Peygamber'den başlayarak Emevî Devleti'nin sonlanmasına kadar yaşanan denizcilik gelişmelerini konu almıştır.

1. Hz. Peygamber Dönemi'nde Deniz Seferleri

Hz. Peygamber zamanında kendilerine izin verilen bazı Müslümanlar, Mekke yakınlarında bir liman kenti olan Şuaybe'den yarım dinara³⁰ kiraladıkları iki ticaret gemisiyle Habeşistan'a

²⁰ el-Kehf, 18/109.

²¹ el-Mâide, 5/96; en-Nahl, 16/14; el-Hac, 22/65; el-Yâsîn, 36/41-44; er-Rahmân, 55/24-25.

²² el-Yûnus, 10/22; er-Rûm, 30/46; el-Fâtır, 35/12; el-Mü'min 40/79-81; ez-Zuhruf, 43/12; el-Câsiye, 45/12.

²³ et-Tûr, 52/6; et-Tekvîr, 81/6; el-İnfitâr, 82/3.

²⁴ Abdullah b. Amr, Allah Resûlü'nden şöyle bir hadis rivayet etmiştir: "Hac, umre veya Allah yolunda cihad maksatları dışında gemiye binme. Zira denizin altında ateş, ateşin altında da deniz vardır." Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Dâvûd*, thk. Âdil b. Muhammed Ebû Turâb - Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Beyrût-Lübân: Dâru't-Tâsîl, 2015), "Cihâd", 9.

²⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Beyrût-Lübân: Dâru't-Tâsîl, 2012), "Büyü", 8.

²⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Dâvûd*, thk. Âdil b. Muhammed Ebû Turâb - Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Beyrût-Lübân: Dâru't-Tâsîl, 2015), "Tahâret", 52.

²⁷ Buhârî, "Sayd", 12; Buhârî, "Cihad", 124; Buhârî, "Megâzi", 64; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî el-Müslim, *Sahîhu'l-Müslim*, thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Beyrût-Lübân: Dâru't-Tâsîl, 2014), "Sayd", 17; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 47.

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Beyrût-Lübân: Dâru't-Tâsîl, 2014), *Cihâd*, 10.

²⁹ Bu hadisin senedinde bulunan Muâviye b. Yahyâ zayıf kabul edilmiştir. bk. İbn Mâce, "Cihad", 10.

³⁰ Beş dinar olduğu da rivayet edilmiştir. bk. Şefaettin Severcan, *Hz. Muhammed'in Hayatı-Siyer* (İstanbul: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 1922), 140.

götürmüştü. Müslümanların İslâm tarihindeki ilk hicreti olan³¹ bu sefer ile “Müslümanların siyasi anlamda denizdeki ilk seyahatleri” gerçekleşmiştir.

Medine’ye hicretten sonra ise İslâm Devleti’nin düşmanlarına karşı yapılan askerî harekâtlara ilave olarak Hz. Peygamber’in, deniz kıyısına da askerî birlik gönderdiği rivayet edilmiştir.³² Hz. Peygamber, bir deniz gücü olmamakla birlikte müslümanların yaşadığı sahil kesiminde de tedbirler almıştır. Hz. Peygamber, Cüheyne mıntikasındaki sahil tarafına 8/629 yılında Ebû Ubeyde b. Cerrâh (öl.18/639) kumandasında muhacir ve ensardan müteşekkil 300 kişilik bir askerî birlik göndermiş, bu seriyye “Sıfu’l-Bahr Seriyyesi” olarak anılmıştır.³³

Hz. Peygamber zamanında Müslümanların güçlü bir donanmaya sahip olmaması sebebiyle deniz savaşları ve seferleri hakkında anlatılacak çok şey bulunmamaktadır. Bununla birlikte deniz savaşları tamamen ihmâl edilmemiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber, devlet başkanlarına davet mektupları gönderdiği zaman, Gassânî emirine de bir mektup yollamış, fakat Emir Şürahbîl b. Amr Hz. Peygamber’in elçisini, elçilik vazifesini yerine getirirken şehit etmişti.³⁴ Devletler arası elçilik hukukuna uygun olmayan bu davranış nedeniyle Hz. Peygamber bölgeye Zeyd b. Hârise kumandasında (öl. 8/629) 3000 kişilik bir ordu göndermiştir.³⁵ Müslümanların üzerine bir orduyla geldiğini öğrenen Gassânî emiri, Bizans imparatorundan destek talep etmiş, imparator büyük bir ordu ile onun yardımına koşmuştur.³⁶ Mûte cephesinde bunlar yaşanırken, Hz. Peygamber Eş’ar kabilesinden birini bir grup askerinin komutanı olarak atamış ve bir gemiye bindirerek deniz yoluyla Müslümanlara yardım için Eyle bölgesine göndermiştir. Eş’arlı zât düşman hakkında bilgi toplamış, daha sonra topladığı bu bilgilerle savaş meydanına gelmiştir. Kaynaklarda kim olduğu belirtilmemiş bu Eş’arlı, Müslüman ordusunda Bizans’a karşı arkadaşlarıyla birlikte savaşmıştır.³⁷ Mûte’de bulunan İslâm ordusuna Resûlullah, denizden destek birlik göndermiştir. Mûte Savaşı, Müslüman Araplarla Akdeniz Havzası’nın ilk karşılaşması olduğu gibi aynı zamanda Müslümanların ileride bu kıyılara sahip olacağına işaret edilen ilk karşılaşma olmuştur.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Hâşimî ez-Zührî İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 2001), 1/173; İzzüddîn Ebü’l-Hasen Alî b. Ebî’l-Kerem Muhammed b. Muhammed Ebî Abdülkerîm b. Abdülvâhid Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrût-Lübân: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 2012), 2/78.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkîd el-Vâkîdî, *Kitâbü’l-Megâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, 1966), 3/983; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 5/200.

³³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru’l-Maârif, 1967), 3/32.

³⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebevîyye*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrût: ed-Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, 1990), 4/11; Ebü’l-Hasen Alî b. Hüseyin el-Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve’l-işrâf*, thk. Abdullah İsmâil es-Sâvî (Kâhire: Mektebetü’ş-Şarki’l-İslâmiyye, 1938), 230.

³⁵ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Târîh-u Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Riyâd: Dâru Taybe, 1985), 86; Mes’ûdî, *et-Tenbîh*, 230; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/211.

³⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/120; Mes’ûdî, *et-Tenbîh*, 230; Ebü’l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetillah b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1995), 2/7; Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Kesîr İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdülkâdir el-Arnâût - Beşâr ‘İvâd (Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, 2015), 4/477.

³⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2/12.

Müslümanlar 12-14/634-636 yılında Akdeniz'de yer alan Suriye sahilini, askerî ve iktisadî bakımdan kontrol etmeyi, burada mevcut bulunan eski limanlar sayesinde elde etmiştir.³⁸

Hz. Peygamber zamanında bir başka deniz olayı da Mekke yakınlarında bulunan Şuaybe kasabası halkının, Allah Resûlü'nden yardım istemeleridir. Rivayete göre deniz korsanları Şuaybe halkının yaşadığı kıyıya saldırmış ve kasabayı yağmalamıştır. Konuyla ilgili haber Hz. Peygamber'e ulaşınca, Resûlullah bölge halkına destek ve yağmacılara karşı mücadele amacıyla Alkame b. Mücezziz'in (öl. 20/641) komutasında bir filo göndermiştir.³⁹ Alkame'nin üzerlerine geldiğini öğrenen korsanlar, İslâm filosundan kaçmış, Alkame de onları takip etmiştir. Alkame komutasındaki İslâm filosu yağmacılara karşı bir güç unsuru olarak belli bir süre daha o coğrafyada kalmış, bölgede sukunet hâkim olduktan sonra Medine'ye geri dönmüştür.⁴⁰

Alkame komutasında İslâm filosunun Şuaybe'yi yağmalayan korsanlara karşı yürütmüş olduğu bu harekât, ilk denizcilik faaliyeti olarak İslâm tarihine geçmiştir. Kaynaklarda Eyle seferi dışında o güne kadar Müslümanların kendi imkânlarıyla yaptığı deniz operasyonuna dair bir rivayet bulunmamaktadır. Dolayısıyla Şuaybe'den hareket eden İslâm filosundaki gemilerin sayısı ve bu gemilerin kimlerden temin edildiği ile ilgili olarak herhangi bir rivayet de yoktur. Askerî birlikte yer alan 300 asker, kaç gemi ile hareket etmiştir? Bu konuda da bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda ifade edildiğine göre olayın yaşandığı zamanda İslâm filosuna ait bir gemi imalathanesi de yoktur. Hz. Osman zamanına kadar deniz yoluyla fetihlere çıkılmaması bu bilgi eksikliğini doğrulamaktadır. Bu hadise, Hz. Peygamber döneminde Müslümanların gemilerle gerçekleştirmiş olduğu bir denizcilik faaliyeti olması bakımından önem taşımaktadır. Mahiyeti ve keyfiyeti hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte yapılan harekât sırasında yağmacı korsanlar, Müslüman birliğiyle karşılaşma cesareti dahi gösterememiştir.⁴¹

2. Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde Deniz Seferleri (11-41/632-661)

Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde, İslâm'ın yayılması için büyük gayret gösterilmiştir. Allah Resûlü'nün vefatından sonra başlayan fetihlerle İslâm coğrafyasının sınırları Mâverâünnehir'den Kuzey Afrika'ya uzanmıştır. Karadan gerçekleştirilen fetihlere, denizden donanmanın da katkı sunmasıyla Akdeniz'in doğusu kısa sürede Müslüman gölü haline gelmiştir.

Ridde hadisesi, Hz. Ebû Bekir döneminin önemli olaylarından. Hz. Peygamber'in vefatıyla Hicaz bölgesinin dışındaki kabileler İslâm dininden dönmüştü. Mürtetlere karşı mücadele için Halife Ebû Bekir sahâbeden bazı isimleri görevlendirmiş, bu amaçla Bahreyn'de görevlendirdiği komutan Alâ b. Hadramî (ö. 21/642) olmuştur.⁴² Alâ b. Hadramî, Bahreyn bölgesinde asayiş

³⁸ Mûnis, *Târîhu'l-müslimîn fi'l-bahri'l-mütevassıt*, 31-32.

³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/286; Vâkıdî, *Megâzî*, 1/100.

⁴⁰ Vâkıdî, *Megâzî*, 1/100; Halebî, *İnsânü'l-ıyûn*, 2/332.

⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/287.

⁴² Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ' (Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987), 111; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrût: Şeriketü'l-Âlemî, 2010), 2/17.

sağladıktan sonra Hz. Ömer döneminde İran üzerine denizden ikinci bir cephe açmıştı.⁴³ Düşmanın planlarından habersiz bir şekilde İstahr'da⁴⁴ kıyıya çıkan Alâ tuzağa düşmüş, fakat Hz. Ömer'in zamanında müdahalesiyle İslâm filosu büyük bir facianın eşiğinden dönmüştür.⁴⁵

Şam fetihleri, ilk olarak Halife Ebû Bekir döneminde başlamış, kendisinden sonraki dönemde ivme kazanmış, Suriye'de bulunan şehirler tek tek fethedilmiştir. Bizans askerlerinin Suriye'den Mısır'a kaçması Suriye'ye denizden gerçekleştirilebilecek yeni bir saldırı ihtimalini doğurmuştur. Bu düşünce Müslümanları 20/640-641 yılında Mısır'ı fethetmeye sevk etmiştir.

Mısır fethine başladıktan sonra Amr b. el-Âs, 21/641 yılında İskenderiye'ye yürümüştü.⁴⁶ Amr, Müslümanlara yeniden tehdit oluşturmaması için İskenderiye etrafındaki surları yıktırılmış, limanda bulunan filoyu ele geçirmiştir. Daha sonra Amr b. el-Âs karargâhı olan Fustat'a geri dönmüş, bunu fırsat bilen Bizans, Amiral Manuel komutasında 300 gemiden oluşan bir donanma ile Müslümanların elinden İskenderiye'yi 24/644-645 yılında geri almıştır. Ancak Amr, 25/645-646 yılında İskenderiye'yi tekrar almış, Bizans askerlerinin çoğu Bizans'a kaçmış, donanma komutanı Manuel de birçok askeriyle birlikte öldürülmüştür.⁴⁷ Müslümanlar İskenderiye'nin ikinci fethine kadar denizden gelebilecek saldırıların farkına varamamışlardır. Bizans'ın, deniz yoluyla İskenderiye'yi geri almaya çalışması, Müslümanlara ders olmuş ve bu ihtimalin her zaman olabileceğini Müslüman Araplara öğretmiştir. Müslüman Araplar İskenderiye'yi ikinci kez fethettikten sonra, Bizans donanmasına ait birçok gemiyi ele geçirmiş, bu gemiler vasıtasıyla Nil Nehri'ni takip ederek Nûbe ve Sudan topraklarına ulaşmıştır. Yine İskenderiye'den sonra Müslümanlar Berkâ, Trablus ve İfrîkiye'ye sefere çıkarken bir grup Müslüman asker, deniz yolunu takip ederek bu beldelere ulaşmıştır.⁴⁸

İslâm tarihinde denizcilik konusunda Hz. Ömer, Hz. Osman ve Muâviye b. Ebû Süfyân dönemlerinin bir adım öne çıktığı görülmektedir. Hz. Ömer her ne kadar Muâviye'ye deniz seferi için izin vermese de kıyı şeridini tahkim edip buralara garnizonlar yerleştirmiş, kendince böyle bir önlem almıştır. Sahillerde gözcülük yapan birlikler, denizde bir düşman hareketliliği gördükleri zaman kulelerden ateşler yakarak bir yandan imdat çağrısında bulunuyor diğer yandan da tüm kıyı kentlerini bu durumdan haberdar ediyorlardı. Bu ateş kulelerinin Şam sahilinden Fustat'a, oradan da İfrîkiye'ye kadar uzandığı bildirilmiştir.⁴⁹ Ancak İskenderiye'nin ikinci fethi, Müslümanlara denizlerde daha güçlü olmalarının gerekliliğini öğretmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyân (öl. 41-60/661-680), ülke topraklarına ait sahil şeridi güvenliğinin sürdürülebilir olarak devam

⁴³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 4/80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538.

⁴⁴ İran'da olduğu bilinen bir şehirdir. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1977), 1/211.

⁴⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 4/81-82; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/196.

⁴⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 309; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/39.

⁴⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 311.

⁴⁸ Mûnis, *Târîhu'l-müslimîn fi'l-bahri'l-mütevassıt*, 34.

⁴⁹ Mûnis, *Târîhu'l-müslimîn fi'l-bahri'l-mütevassıt*, 59.

ettirilebilmesinin bir deniz gücüne bağlı olduğunu fark eden isimlerin başında gelir.⁵⁰ Ebû Süfyân'ın Belkâ'da mülk edinmesi,⁵¹ aile fertlerinin de buraya sık sık uğramalarını ve zamanlarının bir kısmını burada geçirmelerini sağlamıştır. Suriye ile ticaretin yoğunluğu, Hicaz Araplarına Suriye'deki limanların ve gemi inşasının önemini öğretmiştir. Hicaz Arapları bu tecrübeyle denizciliği yakından tanımıştır. Belki de bundan dolayı Muâviye henüz Suriye valisi iken Hz. Osman zamanında Kıbrıs'ı fethetme çalışmaları başlamıştır. Muâviye Şam valiliği sırasında Akkâ ve Sûr tersanelerini ıslah etmiş ve Kıbrıs fethinde kullanılacak gemileri buralarda inşa etmiştir. Muâviye, Hz. Ömer zamanından bu yana hazırlıklarına başladığı Kıbrıs seferi için istediği izni Hz. Osman'dan almış,⁵² Kıbrıs seferi için hazırlanan donanmanın komutanı olarak Abdullah b. Kays'ı (öl. 57/677 yılından sonra) tayin etmiştir.⁵³ Şam'dan hareket eden bu filoya, yolda Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in (öl. 36/656-657) gönderdiği filo da katılmış, iki filo'nun meydana getirdiği birleşik donanma Akdeniz'deki ilk toprak parçası olan Kıbrıs'ı fethetmiştir.

Müslümanlar nazarında Kıbrıs seferi, denizlerde seyrüsefer yapma korkusunu kırmıştır. Kıbrıs seferi, Bizans'la Anadolu topraklarında yıllardır sürdürülen savaşı, yeni bir cephe olan denize taşımıştır. Müslümanların Bizans'la olan savaşlarını deniz cephesine taşıması, onların deniz konusundaki geçmişten gelen önyargılarını kırmalarına sebep olmuştur. Bizans, Kıbrıs'ı kaybettikten sonra bir daha Doğu Akdeniz'e girememiş, Zâtüssavârî Savaşı'nda olduğu gibi girmeye çalışsa da bedelini ağır ödemiştir.

Antik Çağ'dan bu yana Sicilya ve Rodos adaları, Akdeniz kıyılarında yaşayan medeniyet sahibi milletlerle teması kolaylaştırdığı için büyük bir ticarî ve kültürel etkiye sahip olmuştur. Bizans imparatorları, özellikle "Akdeniz'in İncisi" kabul edilen Sicilya Adası'nda⁵⁴ kendileri için mülkler edinmişler, zaman zaman burada kalmayı tercih etmişlerdir. Sicilya Adasına, ilki 30/650-651 yılında olmak üzere 31/652⁵⁵ ve 36/656-657⁵⁶ yıllarında mancınık destekli gemilerle Müslümanlar tarafından sık sık ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Benzer şekilde Müslümanlar, 33/654 yılında Rodos'a yönelmiştir. Rodos'un gemicilik sahasında ön plana çıkan özellikleri ve stratejik önemi sebebiyle Müslümanlar yönünü Rodos'a çevirmiştir. Halife Osman zamanında gerçekleşen bu askerî seferin ardından Rodos Adası, Muâviye b. Ebû Süfyân halifelik için başa geçinceye kadar Bizans'ın elinde kalmıştır. Muâviye halife olunca 53/673⁵⁷ yılında Cünâde b. Ebû Ümeyye'nin (öl. 80/699) komuta ettiği bir filoyu

⁵⁰ Bessâm el-'Aselî, *Fennü'l-harbi'l-İslâm fi 'uhûdi'l-Hulefâi'r-Râsîdîn ve'l-Ümeviyyîn 'ameliyyâtü cebehâti's-şimâliyye ve's-şarkıyye ve'l-bahriyye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988), 193.

⁵¹ Mûnis, *Târîhu'l-müslimîn fi'l-bahri'l-mütevassit*, 44.

⁵² İbrâhîm Ahmed el-'Adevî, *el-Ümeviyyûn ve'l-Bizantiyyûn, el-bahru'l-ebvedu'l-mütevessit buhayratü'l-İslâmiyye* (Kâhire: Mektebetü'l-Anclo el-Mısıriyye, 1953), 82.

⁵³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 4/260-262; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/100.

⁵⁴ Şevkî Ebû Halîl, *Fethu Sıkkiliye bi kıyâdeti'l fakihî'l mücâhid Esed b. Furât* (Dimaşk-Beyrût: Dâru'l Fikr-Dâru'l Fikri'l Muâsir, 1998), 59.

⁵⁵ 'Adevî, *el-Ümeviyyûn ve'l-Bizantiyyûn*, 90.

⁵⁶ Ebû Halîl, *Fethu Sıkkiliye*, 59.

⁵⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 330; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/58.

Rodos'a göndermiş ve Cünâde'ye Ada'yı yeniden fethetme görevi vermiştir. 53/673 yılındaki seferden sonra Müslümanlar, Rodos Adası'na yerleşmiş ve burada yaklaşık yedi yıl kalmıştır. Yedi yıllık sürede ne Bizans imparatoru ne de diğer krallıklar onlara dokunmuştur.⁵⁸

Mısır ve Suriye toprakları yanında Akdeniz Havzası'ndaki Kıbrıs, Ervâd, Sicilya ve Rodos adalarının kaybedilmesi, Bizans imparatorunu rahatsız etmiş ve henüz gelişme aşamasındaki İslâm donanmasını yok etme düşüncesiyle büyük bir donanma hazırlayarak 34/654⁵⁹ yılında Müslümanların üzerine yürümüştür.⁶⁰ Bizans'ın bu hazırlığına karşılık Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in kumanda ettiği bir İslâm donanması hazırlanmış, iki tarafın donanmaları Finike açıklarında karşı karşıya gelmiş, Zâtüssavârî adı verilen savaşta Müslümanlar Bizans'ı hezime uğratarak büyük bir zafer elde etmiştir.⁶¹ Zâtüssavârî Savaşı'nda Bizans ve İslâm donanmaları, bir Bizans bir Müslüman gemisi yan yana gelecek şekilde rampalanmış, bu yüzden denizin ortasında gemilerden meydana gelen büyük bir kara parçası oluşmuştur. Böylece denizde gerçekleşen bu savaş, o güne kadar deniz savaşı tecrübesi olmayan Müslüman Araplar için bir kara savaşına dönüşmüştür. Sadece savaştan kaçmaya çalırken boğularak ölen Bizans askerlerinin sayısının 20 bin olduğu belirtilen⁶² Zâtüssavârî Savaşı'nda, binlerce kişinin öldüğü bildirilmiştir. Bu şartlar altında meydana gelen Zâtüssavârî Savaşı'nda Müslümanlar Bizans'ı hezime uğratarak büyük bir zafer elde etmiştir.⁶³

3. Emevîler Dönemi'nde Deniz Seferleri (41-132/661-750)

Emevî Devleti (41-132/661-750) Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından kurulmuştur. Muâviye b. Ebû Süfyân, Suriye valiliği sırasında Bizans'ın denizcilik faaliyetlerini araştırmış, Bizans'ın deniz savaşlarındaki yöntemlerini öğrenmiş ve Müslümanları deniz savaş taktikleri konusunda dönemin çağdaş devletleriyle rekabet edebilecek hale getirmiştir. Muâviye, Şam kıyısındaki ve Ege Denizi girişindeki adaları Bizans'tan alarak Bizans'ın denizdeki etkisini giderek azaltmıştır. Muâviye, valiliği sırasında gemi yapımında tecrübeli olan işçilere ve ustalara çağrıda bulunmuş, ustaları bir sahil şehri olan Akkâ'ya getirmiştir. Muâviye, Akkâ Limanı'nı onarmış ve bir tersane inşa ettirmiş, mahir ustalar için gerekli olan finansmanı sağlamıştır. Tüm bu eylemlerin sonucu olarak savaşlarda ordu ve donanmayı müşterek kullanabilmiştir. İstanbul muhasaraları bu konuda örnek teşkil etmiştir.⁶⁴

İstanbul'u fethetmek için odaklanan Muâviye b. Ebû Süfyân, fetih için deniz yolu güzergâhındaki Cerbe Adası, Kavsara Adası, Girit Adası, Sakız Adası, Kos Adası, İzmir, Adana ve civarı gibi yerleri,

⁵⁸ Belâziürî, *Fütûhu'l-büldân*, 330; Ebû Halîl, *Fethu Sıkkiliye*, 48.

⁵⁹ Halîfe b. Hayyât, *Târîh-u Halîfe*, 168; Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 4/330; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/309.

⁶⁰ Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 4/290; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/296.

⁶¹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 4/291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/296.

⁶² Gregory Bar Hebraeus Abü'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, çev. Ernest A. Wallis Budge - Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945), 1/182.

⁶³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 4/291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/100.

⁶⁴ 'Aselî, *Fennü'l-harbi'l-İslâm*, 1/211.

donanmaya engel olmaması maksadıyla tek tek fethetmiştir.⁶⁵ İstanbul'u fethetme konusundaki motor gücün Hz. Peygamber'in "İstanbul mutlaka fethedilecektir, ..." ⁶⁶ sözü olmuştur. Bu ifade ile Hz. Peygamber, hem İstanbul'u Müslümanların hedefine koymuş hem de bu vesileyle onlar üzerinde manevi bir tesir oluşturmuştur. Buna istinaden İstanbul kuşatmalarına sahâbeden katılım yoğun olmuş, İstanbul'u almak için Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (öl. 49/669) örneğinde olduğu gibi pek çoğu şehit olmuştur.

İstanbul kuşatmalarına İslâm tarihinde ilk kez Emevîler döneminde rastlanmaktadır. Emevî Devleti'nin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında İstanbul iki kez kuşatılmıştır. Müslümanların Hz. Osman zamanında Akdeniz Havzası'nda kendilerini göstermeleri, Bizans'ı tedirgin edip önlem almak zorunda bırakmıştır. Önlem alma çalışmaları Bizans ve Müslümanları karşı karşıya getirmiş ve iki devlet arasında Zâtüssavârî Savaşı (34-35/654-655) yaşanmıştır.

I. İstanbul seferi sebebiyle 46-49/666-669 yıllarında, askerî faaliyetler oldukça fazladır. 46-48/666-668 yıllarında Mâlik b. Hübeyre es-Sekûnî⁶⁷ ve Abdullah b. Kays denizde Bizans'a gözdağı vermiştir. Yezîd b. Şecere (öl. 58/677-678) ve Ukbe b. Nâfi' (öl. 62/682) gibi komutanlar da 49/669 yılında Bizans'ı Akdeniz'de baskı altında tutmuştur.⁶⁸ Ancak elverişsiz iklim koşulları, suda bile yanabilen Grejuva ateşi,⁶⁹ İstanbul'un dayanıklı surları, kuşatmanın uzamasının getirdiği zorluklar I. İstanbul muhasarasını sonuçsuz bırakmıştır.⁷⁰ Benzer sebepler nedeniyle II. ve III. İstanbul kuşatmaları da sonuçsuz kalmıştır. Müslüman Araplar, güçlü donanmalarına ve becerikli amirallerine rağmen İstanbul fethini gerçekleştirememiştir. Her ne kadar Müslümanlar karada ve denizde ellerinden gelenin en iyisini yapsalar da İstanbul'u fethetme muvaffak olamamıştır. Kuşatma

⁶⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 330; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 115.

⁶⁶ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût - Mürşîd Âdil (b.y: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 31/287; Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 2/38.

⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/31.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/56.

⁶⁹ "Grejuva ateşi, Grek mimar Kallinikos tarafından İstanbul'un muhasara altına alınmasından uzun yıllar önce bulunmuştur. Söndürülmesi güç yangınlara sebep olan bu ateş, gemilerin imhasında etkili bir silah olarak kullanılmıştır." bk. Abü'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, 1/185; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 116.

⁷⁰ Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 2/1 (1986), 70. İstanbul kuşatmaları konusunda geniş bilgi için bk. Ahmet Ağırakça, "Konstantiniyye Fethi Hadisinin İslam Fetih Hareketlerine Etkisi ve Oluşturduğu Motivasyon" (I. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu, İstanbul, 1996), 89-95; Adem Apak, "Fethinden Önce İstanbul Üzerine Müslüman Seferleri: Emevîler Dönemi", ed. Osman Sak (Eyüpsultan Sempozyumu VII, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003), 222-229; Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe Dönemi İstanbul Seferleri", ed. Osman Sak (Eyüpsultan Sempozyumu VII, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003), 132-137; Casim Avcı, "Müslüman Arapların İstanbul Seferleri", (Fatih Sempozyumları I-II, İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2005), 108-115; Birsal Küçükşipahioğlu, "Emevîler'in İstanbul Kuşatmaları Esnasında Bizans İmparatorluğu'nun Durumu", *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri*, ed. Mustafa Öztürk - Enver Çakar (İslamiyet'in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012), 77-88; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "İlk Müslümanların İstanbul Seferleri ve Eyüp Sultan", ed. Coşkun Yılmaz (Düşten Fethetme İstanbul, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2015), 33-50.

esnasında Cenevizliler, Anadolu kıyılarını ve Ege Denizi'ni zorlayarak İstanbul'a yardıma koşmaya çalışmış, fakat Müslümanlar buna müsaade etmemiştir. Müslüman Araplar İstanbul'u fethedemeseler de sefer esnasında Akdeniz Havzası'ndaki fetihler sebebiyle Akdeniz kıyıları Müslümanların elinde kalmış ve Emevî Devleti bir Akdeniz Devleti olma özelliğini yakalamıştır.⁷¹

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın halifeliğinin bitişinden başlayarak Abdülmelik b. Mervân'a (76-86/685-705) kadar yaşanan süreç, devletin içerisinde güç mücadelelerinin yaşandığı, dışarıya karşı caydırıcı gücünün eksildiği bir dönemdir. Durumdan faydalanmak amacıyla Bizans, özellikle İslâm topraklarının kıyı bölgelerine baskınlar düzenlemiştir.⁷² İslâm toprakları kıyılarına Bizans'ın düzenlediği baskınlar, dönemin halifesi Abdülmelik b. Mervân'ı akınlar karşısında tedbir alıp İslâm Devleti'nin donanmasını güçlendirmesine neden olmuştur. Halifenin aldığı bu tedbirler ile Süfyân el-Fârisî Şam filosu komutanlığına tayin edilmiş,⁷³ Hassân b. Nu'mân'dan (öl. 85/704) bir deniz gücü meydana getirmesi için İfrîkiye de tersane inşa etmesi istenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda Mısır valisi bölgedeki tersaneye gemi ustaları göndermiştir.⁷⁴

Velîd b. Abdülmelik döneminde (85-96/705-715) devlet doğuda ve batıda fetihler yoluyla genişlerken Musa b. Nusayr (öl. 98/717), Kuzey Afrika tersanelerinde yapılmış gemilerle Bizans'ın olası Akdeniz harekâtlarını durdurmak için Akdenizde görev almıştır. 92/710 yılında Müslümanlar İspanya'yı fethederken Musa b. Nusayr'ın oğlu Abdullah tarafından icra edilmiş olan Sardinya Adası seferi bunlardan sadece biridir.⁷⁵ Yine Abdullah, Akdeniz'de bulunan Mayurka ile Minorca adalarına (Balear adaları olarak bilinir) düzenlediği seferle adada Müslümanları temsilen savaşmış ilk komutandır.⁷⁶ Balear adaları savaşı önde gelen Müslümanların sefere iştirâkinden dolayı "Gazvetü'l-Eşrâf" olarak isimlendirilmiştir. Târik b. Ziyâd (öl. 102/720), 92/713-714 yılında Endülüs seferine 7000 kişilik bir kuvvet ile başlamış, seferin devamında 5000 kişilik bir destek birliği Musa b. Nusayr'ın emriyle Târik b. Ziyâd'ın ordusuna katılmıştır.⁷⁷ Bu kuvvetler sefer sonunda sonradan Cebelitarık olarak anılacak boğazdan Septe (Ceuta) Kontu Julianus'un kendilerine temin ettiği altı gemiyle geçmiş,⁷⁸ daha sonra Musa b. Nusayr'ın da katılımıyla Endülüs'ün fethi tamamlanmıştır.⁷⁹

Fethedilmiş Sicilya, Sardinya ve Balear Adaları'ndaki hâkimiyetin devamlılığını sağlamak düşüncesiyle Hişâm b. Abdülmelik (105-125/724-743), bölgeye Müslüman Arap yerleşimciler göndermiştir. Ayrıca bu sebeble Mısır ve Afrika da bulunan donanma harekâtlarını Batı Akdeniz'de yoğunlaştırmıştır. Ancak bu bölge donanmasının harekâtlarının ağırlıkla Batı

⁷¹ Mûnis, *Târîhu'l-müslimîn fi'l-bahri'l-mütevassıt*, 38.

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/398-402.

⁷³ 'Aselî, *Fennü'l-harbi'l-İslâm*, 1/211.

⁷⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse (İbn Kuteybe'ye nispet edilmektedir)*, thk. Ali Şîrî (Beyrût: Dâru'l-Advâ, 1990), 2/80.

⁷⁵ Ebû Halîl, *Fethu Sıkkiliye*, 54.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/21; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/240.

⁷⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 323; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/35.

⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 2/85.

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/40.

Akdeniz'e odaklanması üzerine Akdeniz'in doğu kıyılarını korumak görevi, sahip olduğu diğer vazifelere ilaveten Şam filosuna verilmesi filonun gücünü zamanla azaltsa da Emevî Devleti'nin yıkılış döneminin başladığı Hişâm döneminde dahi bölgede İslâm donanmasıyla rekabet edebilecek bir gücün olmadığı belirtilmiştir.⁸⁰ Hişâm zamanında Şam filosuna kıyıları koruma görevinin verilmesi, Hişâm'dan sonraki halifeler zamanında donanmanın ihmal edilmesi ve buna salgın hastalıkların yıkıcı etkisi de eklenince bilhassa Şam filosu Ege ve Akdenizde Bizans karşısında zayıf düşmüştür. Bizans bu durumdan istifade ederek deniz ve karadaki askerî gücünü tahkim etmiştir. Ayrıca Bizans harap durumdaki bölgeleri yeniden ihya için yapılan çalışmalarda Müslüman Arapların tecrübelerinden yararlanmışlardır.⁸¹

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın vefatından sonra Emevî Devleti'nde deniz operasyonları da dâhil olmak üzere askerî faaliyetler Yezîd b. Muâviye (60-64/680-683) ve Mervân b. Hakem (64-65/684-685) dönemlerinde yaşanan devlet içi çekişmeler yüzünden akamete uğramıştır. Son dönemdeki halifelerin zamanında da durum pek değişmemiş ve Emevî Devleti yıkılış sürecinde olduğu için, donanma eski parlak günlerini bir daha yakalayamamıştır.

Suriye ve Mısır topraklarının Müslümanlar tarafından fethi ile birlikte ortaya çıkan denizcilik anlamındaki yeni güç, İslâm tarihinde Fâtımîler, Eyyûbîler, Memlükler ve Osmanlılar zamanında da devam etmiş İtalya'nın kuruluşuna kadar sürmüştür. Bu süre zarfında Akdeniz'deki Kıbrıs, Sicilya, Sardinya, Mayurka, Girit adası gibi birçok ada Müslümanlar tarafından tamamen veya kısmen fethedilmiş, bu güç sayesinde Akdeniz İslâm gölüne dönmüş ve Bizans'ın hâkimiyeti buralarda yok edilmiştir.⁸²

4. İlk Dönem İslâm Donanmasında Kullanılan Gemi Çeşitleri

İlk dönem İslâm tarihinde Müslümanların donanmasında bulunan savaş gemileri, Bizans gemilerine benzetilmiştir. Müslüman Araplar, Fenikelilerden miras kalan gemicilik geleneklerini sürdüren Suriyeli ve Mısırlı ustaları hizmetlerine almış ve güçlü bir donanma kurmuşlardır. Kaynaklarda Müslümanların kullandıkları gemiler ve modeller hakkında açık bilgi verilmemiştir. Gemileri konu alan dönem çalışmalarında adı geçen gemilerin İslâm Devleti'nin hangi dönemlerinde kullanıldığına dair bilgi yer almamıştır. Kaynaklardan hareketle ilk dönemde kullanıldığı bildirilen gemilerin adları aşağıda bildirilmiştir.

Şîmî, şûne isimli savaş gemisi Gerek Müslümanların gerekse de Bizans'ın deniz gücünde yer almış en eski ve de en büyük gemidir.⁸³ Deniz muharebesindeki görevi, dayanıklı surların işlevini

⁸⁰ 'Aselî, *Fennü'l-harbi'l-İslâm*, 1/214.

⁸¹ 'Aselî, *Fennü'l-harbi'l-İslâm*, 1/214-215.

⁸² Mûnis, *Târîhu'l-müslimîn fi'l-bahri'l-mütevasıt*, 63-64.

⁸³ Muhammed Yâsîn el-Hamevî, *Târîhu ustûli'l-'Arabî* (Dımaşk: y.y, 1945), 32; Mâhir, *el-Bahriyye fi Mısri'l-İslâmiyye*, 352.

yerine getirmektir. Muâviye'nin Kıbrıs seferi hazırlıklarında her biri yaklaşık 150 asker taşıdığı belirtilen *şînî* türü gemiler hazırlattığı bildirilmiştir.⁸⁴

Tarîde, nakliye amaçlı özellikle atların deniz üzerinden bir başka bölgeye intikal görevini yerine getirmiştir. Taşıma kapasitesi az ve gerçekleştirilecek saldırılara karşı bekâ kabiliyeti zayıf olsa da deniz üzerinde oldukça süratli bir şekilde yol alabilmektedir. Kaynaklarda 100 asker taşıma kapasitesine sahip olan bu geminin Emevî Devleti donanma envanterinde 5000 adet olduğundan bahsedilmiştir.⁸⁵

Tarrâde, nakliye amaçlı kullanılan tarîde'ye ölçükle küçük ve süratlidir. Muâviye döneminde İstanbul'u kuşatma amacıyla oluşturulmuş donanmada 100 asker taşıyabilme yeteneğine sahip tarrâde türü gemilere ilaveten, 1000 asker taşıyabilen 700 gemi ve kuşatmalar için gerekli malzemeleri taşıyan 1000 adet gemi bulunduğu rivayet edilmiştir.⁸⁶

Kârub, denizlerde kullanılan büyük gemilere refakat eden küçük harp gemilerindedir. Bu gemiler, küçük savaş gemileri olmalarına rağmen donanmada kullanılan büyük gemilere süratleriyle koruma sağlamıştır.⁸⁷ Kârub, İslâm fetihleri öncesinde de Mısırlıların kullandığı bir gemidir. Amr b. el-Âs, Mısır valisiyken halifeye bir mektubunda söz konusu gemi türü hakkında bilgi vermiştir.⁸⁸ Tarihi kaynaklarda tam olarak zikredilmemiş olmasına rağmen, kıtlık döneminde Mısır'dan gelen yardım gemilerinin kârub türü gemilerle taşınmış olması güçlü bir ihtimaldir.

Harrâka, Müslümanlar tarafından kullanılan Orta Çağ'daki en eski en büyük savaş gemisi çeşitlerinden biridir. Düşman üzerine büyük kaya parçaları atan harrâka'lar, yine mızrak gibi büyük oklar atabilme kabiliyetine de sahip gemilerdendir. Muâviye b. Hudeyc, 200 gemiden oluşan harrâka filosuyla 30-46/652-666 yılları arasındaki Sicilya seferlerine çıkmıştır.⁸⁹

Şelendi, harrâkanın önemine eşdeğer, düz yüzeyle, savaşçı ve silah taşıyabilme kapasitesine sahip, oldukça büyük güverteli, üstü istenildiğinde kapatılabilen hem yelkenle hem kürekle seyreden büyük bir savaş gemisi çeşididir. Kadırga türü bu gemilerin en yaygın adının şîniyye, şânî veya şînî olduğu bildirilmiştir.⁹⁰ Alt katında kürekçilerin bulunduğu şelendilerin güvertesinde 600 savaşçı taşınabilmekteydi.⁹¹ Emevîlerin kullandığı şelendi türü gemiler, uzun yıllar Akdeniz'de

⁸⁴ 'Abdülfettâh 'Abbâde, *Kitâbü Süfûni'l-üsdüli'l-İslâmiyyi ve envâ'ihâ ve ma'addâtihâ* (b.y: Matbaatü'l-Hilâl, 1913), 21; Hamevî, *Târîhu ustûli'l-'Arabî*, 32.

⁸⁵ Mâhir, *el-Bahriyye fî Misri'l-İslâmiyye*, 313.

⁸⁶ 'Aselî, *Fennü'l-harbi'l-İslâm*, 1/210.

⁸⁷ Habîb Zeyyât, *el-Varâka ve sinâ'atü'l-kitâbe ve mu'cemü's-süfûn*, ed. Gâde Yûsuf Hûrî (Beyrût: Dâru'l-Mirâ, 1992), 143.

⁸⁸ 'Abbâde, *Kitâbü Süfûni'l-Üsdüli'l-İslâm*, 7; Mâhir, *el-Bahriyye fî Misri'l-İslâmiyye*, 364.

⁸⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 329; 'Adevî, *el-Ümeviyyûn ve'l-Bizantiyyûn*, 90.

⁹⁰ Es'ad İbn Memâtî, *Kitâbü Kavâninid'd-devâvîn*, thk. Azîz Süryâl Atıyye (Kâhire: Mektebetü Medbûlî, 1991), 340; Hamevî, *Târîhu ustûli'l-'Arabî*, 36; Dervîş Nuhaylî, *es-Süfûnü'l-İslâmiyye alâ hurâfi'l-mu'cem* (İskenderiye: Dâru'l-Kütüb, 1974), 89.

⁹¹ İbn Memâtî, *Kitâbü Kavânîn*, 340; Hamevî, *Târîhu ustûli'l-'Arabî*, 37.

kullanılmıştır. Bu gemilerin daha sonra Fâtımîler zamanında 1000 asker taşıyabilme kapasitesine ulaştığı bildirilmiştir.⁹²

Kurkûr, Bizans donanmasında bulunan tirireme isimli gemiye benzetilmiştir. Üç katlı olduğu bildirilen tiriremelerde kürekçi sayısının yüz yetmiş bulduğu bildirilmiştir.⁹³ Kurkûr; üç katlı, donanma için malzeme taşıyan, büyük ve uzun bir gemi çeşidiydi. Savaşlarda askerî amaçlı kullanılan bu gemiler, barış zamanında ihtiyaca binaen sivil amaçlı da kullanılmıştır.⁹⁴ Miladî 11. asra kadar bu gemi çeşidini İskandinav ülkelerinin de kullandığı söylenmiştir.⁹⁵

Nil Nehri'nin sahil çevresini korumakla görevli gemiler dromon ve akâtia olarak zikredilmiştir. Bu gemiler 98/716 yılında Süleyman b. Abdülmelik zamanında İstanbul'un üçüncü kuşatmasında da kullanılmıştır. Donanmaya asker ve ekipman taşıyan yardımcı gemiler arasında akatia tipi gemilerin ismi de geçmektedir. Bu gemilere daha sonra tarîde" ismi verilmiştir.⁹⁶ Dromon cinsi gemiler, bir başka devlet olan Bizans'ın envanterinde de bulunuyordu. Dromonlar, İslâm donanmasında da önemli bir yere sahip olmuş ve barış zamanında ticaret gemisi olarak kullanılmıştır.⁹⁷

5. İlk Dönem İslâm Donanmasında Kullanılan Rütbeler ve Görevleri

Emîru'l-Bahr, İslâm donanmasında tüm gemilerin sevk ve idaresinden sorumlu komutan kabul edilmiştir. Donanmasının en tepesini temsil eden bu makama atananacak komutanların, devlet içerisinde güçlü ailelerin üyelerinden seçilmesine ve denizci tecrübeye sahip olmasına dikkat edilmiştir.⁹⁸ *Emîru'l-Bahr*, düzenlenecek deniz seferleriyle meşgul olmanın yanısıra donanmaya katılacak yeni gemilerin imalatıyla da ilgilenmiştir. Gemi inşasında kullanılacak malzeme seçimi, yetenekli kimselerin gemi imalatında istihdamı ve gemi araç gereçlerinde kaliteli malzeme seçimi, donanma komutanının sorumluluk alanlarındandır.⁹⁹ Gemi kaptanı olduğu için geminin sevk ve idaresiyle ilgili işleri *rubbân* denilen reisler yürütmüştür.¹⁰⁰

⁹² 'Abbâde, *Kitâbü Süfûni'l-Üsdûli'l-İslâm*, 6. Zaman içerisinde 1500 asker taşıma kapasitesine ulaşmıştır. bk. Zeyyât, *el-Varâka ve sinâ'atü'l-kitâbe ve mu'cemü's-süfûn*, 137.

⁹³ Hüsiye Esra Tufanoğlu, *Antikçağ'da Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 72.

⁹⁴ Hamevî, *Târîhu ustûli'l-Arabî*, 31; Mâhir, *el-Bahriyye fi Misri'l-İslâmiyye*, 363; Nuhaylî, *es-Süfünü'l-İslâmiyye*, 121.

⁹⁵ Mâhir, *el-Bahriyye fi Misri'l-İslâmiyye*, 362-363.

⁹⁶ Aly Mohamed Fahmy, *Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth A.D.* (Cairo: National Publication-Printing House, 1966), 125-126.

⁹⁷ Steven Runciman, "Deniz Kuvvetinin Ortaçağ Tarihindeki Rolü", 3. *Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948), 160.

⁹⁸ Mâhir, *el-Bahriyye fi Misri'l-İslâmiyye*, 272.

⁹⁹ Zeydân, *İslâm Uygarlığı Tarihi*, 1/267.

¹⁰⁰ Ebû Abdullah Muhammed Tancî İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, ed. M. Sabri Koz, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1/350; Ahmad b. en-Nejdî İbn Mâjid, *Arab Navigation in The Indian Ocean Before The Coming of The Portuguese- Being a Translation of Kitâbü'l-Fevâid fi Uusûli'l-'ilmi'l-bahr ve'l-kavâid*, çev. G. R. Tibbetts (London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1981), 3; Enver 'Abdülalîm, *el-Milâha ve 'ulûmu'l-bihâr 'inde'l-'Arab* (Kuvvet: 'Âlemü'l-Ma'rife, 1979), 28.

Gemiye komuta etmenin yanında sefer öncesi gerekli malzeme teminiyle ilgilenmek gemi komutanının görev alanıdır.¹⁰¹

Gemilerde reisler arasında ismi zikredilen ve geminin mülkiyet hakkını elinde bulunduran *nâhudâ*, gemi içerisindeki yüksek rütbeli bir başka komutandır. *Nâhudâların*, denizde nasıl seyredileceğini belirlemesi yanında, limanlarda bulunan yerel halkla iletişim için çeşitli kültürleri tanıması, rüzgârları ve kıyı şeridini, geminin rotasını ve astronomiyi iyi bilmesi yapması gereken işler arasında zikredilmiştir.¹⁰²

Dîdebân, gemilere yapılabilecek saldırılara karşı daima gözcülük görevini yürütmüştür.¹⁰³ *Muallim*, geminin rotasından sorumlu olan, gemideki en önemli denizcilerden biri kabul edilen ve geminin hedefine ulaşmasını sağlayan kişi olduğu söylenmiştir.¹⁰⁴ Gemilerde baş sorumlu olan, genellikle ticarî gemilerde bulunan ve denizde yaşanabilecek her sorunda başvurulacak rütbe ise *iştiyâm* olarak zikredilmiştir.¹⁰⁵ Ayrıca gemi mürettebatı içerisinde gemilerin seyir halinde olduğu esnada, gemi tabandan yara alıp delindiğinde *gavvâs* isimli mürettebat, dalgıç donanımı olmadan denize dalarak gemi tabanında meydana gelen hasarı özel bir sıvı karışımı kullanarak onarmakla görevlidir.¹⁰⁶

Aslı Yunanca'dan gelen *nevâtî* terimi, Şam halkının da kullandığı bir kelime olup genel manada gemi mürettebatı anlamında kullanılmıştır. *Nevâtî*, tayfa, dümenci, gemici gibi anlara gelmektedir. Kaptan tarafından belirlenen rotaları dümenciler takip ediyorlardı. Bazı gemilerde birden fazla dümenci bulunabiliyordu. Ancak bu sayı hiçbir zaman yirmiyi geçmemiştir.¹⁰⁷ Bir gemide gizli kayalıklardan kaçınmak dümencilerin bilmesi gereken sıradan bir iş olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde yelkenle seyahatin mümkün olacağı yerleri ve çevre limanları bilmek deniz tabanında oluşmuş kum birikintileri ya da girdap oluşan tehlikeli sulardan kaçmak *nevâtî* adı verilen görevliler için sıradan işler arasında zikredilmiştir.¹⁰⁸

Yelkenle yol almanın mümkün olmadığı yerde geminin hareket etmesini sağlayan kürekçi grubu *gazzâfûn* olarak isimlendirilmiştir. Muharebe esnasında çeşitli ateş vasıtaları kullanılarak düşman unsurlara taarruz eden grup *neffât* diye isimlendirilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰¹ Zeydân, *İslâm Uygarlığı Tarihi*, 1/267.

¹⁰² Ebü't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebü Tahkîkî't-Türâs fî Müessesetî'r-Risâle (Bejrût-Lübân: Müessesetü'r-Risâle, 2005), "en-Nevâhize", 339; İbn Mâjid, *Arab Navigation in The Indian Ocean*, 58.

¹⁰³ Mâhir, *el-Bahriyye fî Misri'l-İslâmiyye*, 283.

¹⁰⁴ İbn Mâjid, *Arab Navigation in The Indian Ocean*, 60.

¹⁰⁵ İbn Mâjid, *Arab Navigation in The Indian Ocean*, 3; 'Abdülâlîm, *el-Milâha ve 'ulâmu'l-bihâr*, 28.

¹⁰⁶ Mazaherî, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, 354.

¹⁰⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, "en-Nevâtiyyü", 162; İbn Mâjid, *Arab Navigation in The Indian Ocean*, 58; Mâhir, *el-Bahriyye fî Misri'l-İslâmiyye*, 273; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhu'l-'Arab*, 7/254.

¹⁰⁸ Flavius Vegetius Renuat, *Roma Savaş Sanatı*, ed. Can Uyar, çev. Samet Özgüler - Kutsi Aybars Çetinalp (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 157.

¹⁰⁹ Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik*, 226.

Sonuç

Araplar milattan önceki asırlardan bu yana denizcilik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Ancak bu faaliyetler Yarımada'nın güney ve doğu kıyılarında meskûn Araplar tarafından yürütülmüştür. Hicaz bölgesi Arapları ise kıyı şeridinin denizciliğe elverişli olmaması gibi bazı doğal nedenlerden dolayı, İslâmî döneme kadar hem askerî hem de ticarî manada karacı bir millet olmayı tercih etmiştir. Araplar ticaretlerini çöl gemisi diye adlandırılan develer üzerinde gerçekleştirmişlerdir.

Müslümanlar ilk denizcilik faaliyetlerine, Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamber'in ifadeleriyle başlamışlardır. Hz. Peygamber'den aldığı emirle Şuaybe Limanı yakınlarını yağmalamaya çalışan korsanlar üzerine yürüyen Alkame b. Mücezziz, İslâm Devleti'nin ilk amirali kabul edilmiştir.

Hız. Ebûbekir döneminde yaşanan ridde olayları, Hız. Ömer döneminde ise denizcilik tecrübesinin henüz yeterli olmayışı, Müslümanların denizcilik faaliyetlerini Hız. Osman zamanına kadar geciktirmiştir. Hız. Osman döneminde; Suriye ve Mısır topraklarındaki mevcut tersaneler, bölge insanının denizcilik konusundaki tecrübesi ve Muâviye b. Ebû Süfyân'ın çalışmaları sonucunda denizlerdeki fetihlere katkı sağlayacak bir donanma oluşturulmuş, İslâm tarihindeki ilk deniz seferiyle Kıbrıs'ın fethi gerçekleşmiştir. Gelişen denizcilik faaliyetleriyle zaman içerisinde Akdeniz Havzası'ndaki Ervâd, Cerbe, Kavşara, Sicilya, Rodos, Girit, Sardinya ve Balear Adaları da fethedilmiştir. Böylece Bizans, Doğu ve Batı Akdeniz'de toprak kaybına uğrayarak siyasî gücünü yitirmekle kalmamış, bölgeden elde ettiği vergi gelirlerinin tamamını kaybederek büyük bir ekonomik yıkım da yaşamıştır.

Kuzey Afrika toprakları, verimliliği ve ekonomiye katkısı bakımından zenginlik arz ediyordu. Suyun bol oluşuna bağlı olarak verimli topraklar iskâna imkan sunmuş, Müslüman Arapları kendine çekmiştir. Tunus'tan başlayan Mağrib toprakları bu şekilde Atlas Okyanusu'na kadar uzanıyordu. Hint Okyanusu ve Atlas Okyanusu'nun bağlantı noktasında bulunan Kuzey Afrika toprakları, bu kıyılarda yaşayan insanları deniz ticaretinden en üst seviyede faydalandırmıştır. Bizans döneminde de durum bundan farklı olmamış, fakat Bizans buradaki insanları sömürmüştür. Müslümanlar, Bizans zamanında Kuzey Afrika topraklarında ekonomik açıdan canlı olan Kartaca yerine Kayrevan'ı kurmuş, Tunus Tersanesi ve Limanı'nı inşa etmiş, Kuzey Afrika'daki Bizans'ın askerî ve ticarî tekeli ellerine geçirmek için olağan üstü çaba göstermiştir.

Emevîler döneminde Akdeniz'deki bu gelişmelere Bizans Devleti önlem almaya çalışmış, fakat Müslümanların ilerleyişine engel olamamıştır. 1/7. yüzyılda Akdeniz Havzası'ndaki Müslümanların askerî hareketliliği, Bizans'ın Akdeniz'deki hâkimiyetine son vermiştir. Buna rağmen İstanbul kuşatmalarından sonuç alınamamıştır. O dönemde inşa edilen İslâm donanmasına ait gemiler, Bizans gemilerine benzemesine karşın teknolojik bakımdan daha üstün imal edilmiştir. Ancak denizcilik konusundaki bilgi eksikliği sebebiyle III. İstanbul kuşatmasından dönen İslâm filosu, Anadolu'nun güney sahillerinde yakalandığı fırtınada neredeyse tamamen yok olmuş ancak beş gemi Şam'a dönebilmiştir. Buna mukabil Emevî Devleti yıkılışına kadar Akdeniz Havzası'ndaki kıyıların büyük bir kısmını elinde tutmayı başarmıştır.

Bizans'ın denizler üzerindeki tartışılmaz hâkimiyeti, uzun yıllar geniş bir coğrafyayı yönetmesine imkân sağlamıştır. Müslümanlar, bunu fark etmekte gecikmemiştir. Halife Osman zamanından itibaren deniz seferleri konusuna ihtimam gösteren Muâviye b. Ebû Süfyân, halifeliği zamanında da Akdeniz'deki faaliyetleri ve başarısı sebebiyle bazı tarihçiler tarafından “Duhâtü'l-Arab'tan” kabul edilmiş, denizcilik adına yaptıkları kendisine yapılan “Dehâ” yakıştırmasını boşa çıkarmamıştır.

Müslümanlar, Emevîler döneminde özellikle teknolojisini transfer ettikleri *dromon*, *akâtia* ve *ukayrî* gibi Bizans ve Hint gemilerine *şînî*, *tarîde* ve *gurâb* gibi özgün isimler vermekle kalmamış, bu gemileri kendi kültür yapılarına uygun formlara dönüştürmüştür. Onların bu çabası kendilerinden sonraki İslâm denizcilik faaliyetlerine büyük katkı sunmuştur. Fâtımîler, Tolunoğulları, İhşîdîler, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti, Emevîlerin açtığı yoldan yürümüş, denizcilik faaliyetlerini sürekli geliştirerek bir zamanlar dünyaya hükmeden Bizans İmparatorluğu'nu, Trakya'da küçük bir toprak parçasına hapsedmiştir.

Kaynakça

'Abbâde, 'Abdülfettâh. *Kitâbü Süfüni'l-üsdüli'l-İslâmiyyi ve envâ'ihâ ve ma'addâtihâ*. b.y: Matbaatü'l-Hilâl, 1913.

'Abbâdî, Ahmed Muhtâr- Sâlim, Abdülazîz. *Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*. Beyrût-Lübnân: Dâru'n-Nehdati'l Arabiyye, 1969.

'Abdülalîm, Enver. *el-Milâha ve 'ulûmu'l-bihâr 'inde'l-'Arab*. Kuveyt: 'Âlemü'l-Ma'rife, 1979.

Abü'l Farac, Gregory Bar Hebraeus. *Abü'l Farac Tarihi*. çev. Ernest A. Wallis Budge - Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945.

'Adevî, İbrâhîm Ahmed. *el-Ümeviyyûn ve'l-Bizantiyyûn, el-bahru'l-ebvedü'l-mütevessit buhayratü'l-İslâmiyye*. Kâhire: Mektebetü'l-Anclo el-Mısıriyye, 1953.

Ağırakça, Ahmet. “Konstantiniyye Fethi Hadisinin İslam Fetih Hareketlerine Etkisi ve Oluşturduğu Motivasyon”. 89-95. İstanbul, 1996.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - Mürşîd Âdil. 45 Cilt. b.y: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Apak, Adem. “Fethinden Önce İstanbul Üzerine Müslüman Seferleri: Emevîler Dönemi”, ed. Osman Sak. 222-229. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.

'Aselî, Bessâm. *Fennü'l-harbi'l-İslâm fi 'uhûdi'l-Hulefâi'r-Râşidîn ve'l-Ümeviyyîn 'ameliyyâtü cebehâti's-şimâliyye ve's-sarkıyye ve'l-bahriyye*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988.

Avcı, Casim. “Müslüman Arapların İstanbul Seferleri”, 108-115. İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2005.

Ayhün, Erşahin Ahmet. *İslâm'ın İlk Yıllarından Emevîler'in Sonuna Kadar Deniz Seferleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'. Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed. b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 10 Cilt. Beyrût-Lübnân: Dâru't-Tâsîl, 2012.

Canbey, Özcan. *Emevîler Döneminde İslâm Donanması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.

Cevâd Ali. *el-Mufasssal fi Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdâd: Câmiatü Bağdâd, 2. Basım, 1993.

Çağatay, Neşet. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

Çiftci, Mehmet. *Endülüs Emevî Devletinde Donanma (711-1031)*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebû Dâvûd*. thk. Âdil b. Muhammed Ebû Turâb - Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 8 Cilt. Beyrût-Lübnân: Dâru't-Tâsîl, 2015.

Ebû Halîl, Şevkî. *Fethu Sikkiliye bi kıyâdeti'l fakîhi'l mücâhid Esed b. Furât*. Dımaşk-Beyrût: Dâru'l Fikr-Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 2. Basım, 1998.

Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe Dönemi İstanbul Seferleri". ed. Osman Sak. 132-137. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.

Erol, Burak Gani. *Memlük Deniz Kuvvetleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Fahmy, Aly Mohamed. *Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth A.D.* Cairo: National Publication-Printing House, 2. Basım, 1966.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Mektebü Tahkîki't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle. 1 Cilt. Beyrût-Lübnân: Müessesetü'r-Risâle, 7. Basım, 2005.

Halebî, Ali b. Burhâneddin. *İnsânü'l-'uyûn fi sîret-i emîni'l-me'mûn*. thk. Seyyid Ahmed ez-Zeynî Dahlân. 3 Cilt. Mısır: Matbaatü Muhammed Efendi Mustafa, ts.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *Târîh-u Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Riyâd: Dâru Taybe, 2. Basım, 1985.

Hamevî, Muhammed Yâsîn. *Târîhu ustûli'l-'Arabî*. Dımaşk: y.y, 1945.

Hamîdullah, Muhammed. “Hz. Peygamber’in İslâm Öncesi Seyahatleri”. çev. Abdullah Aydınlı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 327-345.

Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayımcılık, 5. Basım, 1991.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetillah b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. ed. M. Sabri Koz. çev. A. Sait Aykut. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2004.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrût: ed-Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1990.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdülkâdir el-Arnâût - Beşâr 'İvâd. 20 Cilt. Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, Özel Baskı, 2015.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-İmâme ve's-siyâse (İbn Kuteybe'ye nispet edilmektedir)*. thk. Ali Şîrî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Advâ, 1990.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 4 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru't-Tâsîl, 2014.

İbn Mâjid, Ahmad b. en-Nejdî. *Arab Navigation in The Indian Ocean Before The Coming of The Portuguese- Being a Translation of Kitâbü'l-Fevâid fi Uusûli'l-'ilmi'l-bahr ve'l-kavâid*. çev. G. R. Tibbetts. London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 2. Basım, 1981.

İbn Memâtî, Es'ad. *Kitâbü Kavânînid'd-devâvîn*. thk. Azîz Süryâl Atıyye. Kâhire: Mektebetü Medbûlî, 1991.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Hâşimî ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Ebî Abdülkerîm b. Abdülvâhid Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2012.

Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. “İlk Müslümanların İstanbul Seferleri ve Eyüp Sultan”. ed. Coşkun Yılmaz. 33-50. İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2015.

Küçüksipahioğlu, Birsal. “Emeviler'in İstanbul Kuşatmaları Esnasında Bizans İmparatorluğu'nun Durumu”. *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri*. ed. Mustafa Öztürk - Enver Çakar. 77-88. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012.

Mâhir, Suâd. *el-Bahriyye fi Mısri'l-İslâmiyye ve âsârüha'l-bâkiyye*. b.y: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1967.

Mazaherî, Ali. *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*. çev. Bahriye Üçok. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972.

Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Hüseyin. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmâil es-Sâvî. Kâhire: Mektebetü'ş-Şarkî'l-İslâmiyye, 1938.

Mûnis, Hüseyin. *Târîhu'l-müslimîn fi'l-bahri'l-mütevassıt: el-evdâ'u's-siyâsiyye ve'l-iktisâdiyye ve'l-ictimâ'iyye*. Kâhire: Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1991.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu'l-Müslim*. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 8 Cilt. Beyrût-Lübnân: Dâru't-Tâsîl, 2014.

Nuhaylî, Dervîş. *es-Süfünü'l-İslâmiyye alâ hurûfi'l-mu'cem*. İskenderiye: Dâru'l-Kütüb, 1974.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Basım, 2011.

Özbey, Muhammet Talha. *Geç Dönem Ortaçağ'da (1300-1500) Akdeniz Gemicilik Geleneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Özkaya, Hakan. "İlk İslâm Donanması ve Hz. Osman'ın Rolü". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Journal of Turkish Researches Institute* 69 (2020), 485-498.

Öztürk, Murat. "İhtiyat mı? Korku mu?" Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı". *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 72 (2020), 21-43.

Parlatır, İsmail vd. *TDK Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Basım, 1988.

Renatus, Flavius Vegetius. *Roma Savaş Sanatı*. ed. Can Uyar. çev. Samet Özgüler - Kutsi Aybars Çetinalp. İstanbul: Kronik Kitap, 2. Basım, 2019.

Runciman, Steven. "Deniz Kuvvetinin Ortaçağ Tarihindeki Rolü". 3. *Türk Tarih Kongresi*. 156-164. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.

Severcan, Şefaettin. *Hz. Muhammed'in Hayatı-Siyer*. İstanbul: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 1922.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1967.

Tufanoğlu, Hüsnüye Esra. *Antikçağ'da Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Uçar, Şahin. "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara". *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 2/1 (1986), 65-83.

Utku, Nihal Şahin. *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII-XI Yüzyıllar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1966.

Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrût: Şeriketü'l-Âlemî, 2010.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1977.

Zeydân, Corcî. *İslâm Uygarlığı Tarihi*. çev. Nejdî Gök. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2012.

Zeyyât, Habîb. *el-Varâka ve snâ'atü'l-kitâbe ve mu'cemü's-süfün*. ed. Gâde Yûsuf Hûrî. Beyrût: Dâru'l-Mirâ, 1992.